

PER QUÈ L'ACADÈMIA NO HONRÀ JOAN FERRATÉ?

Núria Perpinyà

A partir dels anys vuitanta retornen molts intel·lectuals de l'exili. Els rectors els acullen. La Universitat Autònoma de Barcelona crea, per exemple, unes càtedres extraordinàries per a Claudio Guillén i per al matemàtic Carles Perelló. A un altre catedràtic provinent de Berkeley, el sociòleg Manuel Castells, se li oferirà la direcció de la Universitat Oberta de Catalunya.

En canvi, quan el professor Joan Ferraté torna de la Universitat d'Alberta, no té aquesta benvinguda oficial. No se'l va vetar perquè fos comunista, com ocorregué amb Castilla del Pino o amb Manuel Sacristán. Per què, doncs? Potser perquè era massa independent. La literatura catalana estava dominada per la historiografia. Ferraté, que no era romanista ni historiador sinó teòric, no era preuat per l'escola Molas, molt més catalanista i marxista que ell.¹⁶ Mentrestant, Claudio Guillén regnava a la teoria literària espanyola. Ferraté tenia els mateixos mèrits però no se'l sentien seu ni els hispanistes comparatistes ni els professors de català. També li faltava el club de fans que tenia el seu germà, el mític poeta Gabriel Ferrater. L'aurèola homosexual que avui desperta afecte i

16 Ferraté esmenta alguns dels desencontres a propòsit del *Diccionari de la literatura catalana* (1979), dirigit per Joaquim Molas i Josep Massot, i mostra el seu disgust a *Dinàmica de la poesia* (1968/1982) contra la minsa entrada que li dedica Albert Manent i contra l'«ortodòxia», el «batibull ideològic», la «misèria intel·lectual» i els «dacaïs» del diccionari. Als promotors d'aquesta obra magna elaborada per consolidar la literatura catalana en la recent estrenada democràcia, no els semblaren adients les crítiques de Ferraté. També fou sonada la discussió que tingué el 1968 amb el pensador més reverenciat dels PPCC, en Joan Fuster, a propòsit d'Espriu. I, sobretot, malentesa, ja que Ferraté no el criticà de manera categòrica sinó contingent. Ferraté suggerí una relectura d'Espriu menys cívica perquè, en comptes de reduir-lo a un poeta polític depenent del seu temps històric, es valorés més la seva prosa i el seu teatre. Tot i que Ferraté va afirmar que *Primera història d'Esther* li semblava una obra mestra, els fusterians i els espriuans —que constituïen el moll de la cultura catalana— només van veure retrets contra els seus *sancta sanctorum*.

interès —com ha fet el seu diari, *Del desig*, publicat el 2018— no estava de moda i se'n parlava amb discreció. En Joan Ferraté era un intel·lectual irònic que no encaixava en els motlles del país: era un teòric de la literatura i un comparatista que coneixia poetes de tot del món: des dels grecs fins als xinesos passant pels catalans, els francesos, els anglesos i els barrocs espanyols. Quan en Joan arriba no és fitxat com l'eminència que era per cap Facultat de Lletres. Qui podia voler aquell home temperamental que no aplaudia els gurus del país?

La literatura catalana contemporània estava dividida en dos bàndols: el d'Antoni Comas, més romanista i comparatista; i el de Joaquim Molas, més marxista i catalanista. Malgrat les bones relacions entre ambdós, aquests dos corrents s'han perpetuat i es feren evidents en l'oposició a càtedra del 2003, quan el candidat historiador catalanista «de la casa» s'imposà sobre el candidat teòric comparatista provinent d'una universitat estrangera tot i que el currículum del segon era altament superior. Així es va perdre una bona oportunitat per renovar els estudis de literatura catalana, igual que es va perdre amb Ferraté. Si em permeten la broma, es veu que la Teoria de la Literatura no és cosa dels catalans.¹⁷ Tornem, però, als vuitanta. Exceptuant els dirigents que bandejaven Ferraté, molta gent del gremi i de filòlegs catalans de les noves fornades no el coneixien ni sabien com era d'important. Aviat, però, la seva personalitat destacà. Les seves col·laboracions al *Quadern d'El País*, al *Diari de Barcelona* i a d'altres revistes no passaren desapercibudes. La seva veu lúcida i sarcàstica es feia escoltar. En conseqüència, fou a través de la premsa i no de l'Acadèmia que Ferraté es feu el seu cenacle d'admiradors, sobretot entre poetes i crítics de les noves generacions. Els de la seva li havien girat l'esquena per ignorància o per misèria. En canvi, els literats més joves, entre els quals em compto, el consideràvem un mestre. Era molt diferent a la resta. Se li notaven els aires estrangers tan contraris al provincianisme resclosit. El seu rigor, el seu bagatge de lectures i la seva independència eren els nostres models a seguir.

Ferraté fou el primer teòric a reivindicar el paper del lector en la literatura. Més enllà de la seva erudició i de la seva alçada intel·lectual, només per aquest descobriment, se l'hauria d'haver rebut amb tots els honors. No hi ha gaires catalans que siguin els primers investigadors, empresaris o atletes del món. Ferraté n'és un, però no fou profeta a la seva terra.

17 De tota manera no voldria criminalitzar ningú. Amb els anys, el Dr. Molas es va anar modernitzant i va fer costat a teòrics del país com Enric Bou apostant per la teoria literària en català en contra de l'opinió d'historiadors més conservadors com Jordi Castellanos.

Els primers a valorar el fenomen de la Percepció foren els filòsofs, com Merleau-Ponty i Ingarden als anys trenta i quaranta; en la mateixa època, els psicòlegs de la Gestalt albiraren la influència social i cognitiva que té la manera de percebre i comprendre. Coetàniament, Mukarovski dugué aquest pensament al terreny artístic seguint la teoria formalista russa del joc aplicada a l'estètica; per a ell, l'art estableix diversos dinamismes dialèctics, un dels quals és entre l'obra i la seva aprehensió. Ara bé, a l'hora de buscar influències cal tenir en compte que el pensament formalista de Mukarovski, apreciat per Ferraté, no fou traduït a l'alemany i a l'anglès fins a 1967 i 1970, respectivament, quan ell ja havia publicat *Teoría del poema* (1957) i *La operación de leer* (1960). En la dècada dels cinquanta, Gombrich i altres historiadors de l'art i intel·lectuals com Ortega y Gasset també atorguen un paper clau a l'observador. Al 1960, Gombrich afirma que la mirada innocent no existeix. I.A. Richards, a *Practical Criticism* (1929), és el primer que divulga per escrit els problemes que tenen els estudiants quan llegeixen poesia. Tot i la importància del seu llibre, és un treball de camp psicològic. Ferraté serà el primer que teoritzarà sobre el lector literari, no com a estudiant maldestre, sinó com a ésser lector que participa en el fenomen literari, l'altera i en gaudeix.

Després de Ferraté, als setanta vindran els famosos teòrics de la lectura: Wolfgang Iser i els forats d'indeterminació, Umberto Eco amb la seva *Opera aperta* (1979) i H. R. Jauss amb el seu horitzó d'expectatives. John Berger al seu *Ways of seeing* (1972) declararà que la percepció dels quadres és tan fonamental que pot fer variar-ne el sentit i la cotització. Ferraté, però, s'avança dècades als seus postulats perquè als cinquanta ja parlava reiteradament de la importància del lector. A «Aspectes d'una obra d'art» (1952), considera l'art com una «experiència dinàmica amb l'espectador» i no com el resultat d'una obra acabada:¹⁸

Cada lector és el recreador de l'obra i la responsabilitat per la contingència del símbol li escau en darrer terme no pas menys que a l'autor. (...) Això vol dir que la comprensió del poema no és l'essencial de l'operació que se'ns hi proposa; cal, a més, *representar-se'l*, veure'l en el seu pur desenvolupament, deseixit de les ocasions sentimentals o comsevulla que siguin, que ens han dut a comprendre'l.

18 «Quiero fijarme en la obra de arte, no para analizarla estáticamente en sus componentes, sino para describirla y construirla en su operación dinámica, tal como el lector de un libro, el contemplador de un cuadro o el auditor de un concierto la experimentan y viven en su trato íntimo con ella» (Juan FERRATÉ: «Aspectos de la obra de arte» (1952), dins *Teoría del poema*, Seix Barral, Barcelona, 1957). «A través del poeta llega el lector a la conciencia de su propia condición. Este último se habrá sentido unas veces atraído y otras expulsado dentro y fuera del círculo de experiencia descrito en la obra de Baudelaire, pero sólo para reconocer a la postre la indiferencia entre él y el poeta en su condición de partícipes de dicha experiencia. Su ánimo se habrá visto sacudido una y otra vez por la complicidad que le impone el autor en los afectos cuya tensión contrastante se representa en los poemas. Su actitud ante los hechos de la vida tal vez no sufra por ella ninguna modificación práctica; pero no hay duda que, para persistir en dicha actitud, tendrá él que decidir en algún sentido acerca del valor de la experiencia obtenida con la lectura de *Les Fleurs du Mal*.» («Baudelaire, poeta didáctico» (1957), dins *La operación de leer y otros ensayos*, Seix Barral, Barcelona, 1962).

És necessari d'*imitar-lo*, en la seva prèvia contingència i en la seva última ineludibilitat. L'esperit del lector, reduït al pur moviment íntim de la temporalització proposada en el poema, aferra, a la vegada que el seu moviment, el seu sentit últim i s'aferra a ell mateix en la connexió mateixa del seu ésser.¹⁹

Conviene insistir en que tan importantes resultan las relaciones que guardan los signos con elementos de la memoria del lector como pueden serlo las que observan en su discurso. Cada elemento expreso del texto, además de obtener su valor de las relaciones en que está con otros elementos igualmente expresos en el texto, puede definirse por las relaciones que observa con otros elementos con los cuales aparece asociado en la memoria del hablante.²⁰

Tot i que Ferraté és un dels capdavaners d'aquestes idees sobre el receptor i es publicaren en una bona editorial de Barcelona, Seix Barral, el seu inventor no tingué la repercussió nacional ni internacional dels altres. Un dels motius és que li fallà el primer impacte, el més proper. Espanya, als cinquanta, tenia altres preocupacions, començant per les polítiques i les alimentàries. Les disquisicions abstractes sobre poemes i el paper del lector no eren temes de vida o mort i no es traduïen a altres llengües. Tot i que a les universitats es feien estudis literaris, com els estilístics de Dámaso Alonso, que tant agradaven Ferraté,²¹ el seu ressò no arribava a Europa. Ferraté hauria pogut pertànyer a la seva escola estilística, però com que no es coneixien i Joan no vivia a Madrid, no hi hagué relació. El nostre autor era massa lluny per compartir les seves idees avançades. Ferraté elaborà els seus estudis des de Cuba i després es traslladà al Canadà.

Dècades després, a finals del XX, es buscarà el benefici polític i econòmic del públic, se l'ensabonarà fent-li creure que el seu parer és molt important perquè voti, envii missatges que aporten diners als programes de ràdio i televisió o perquè participi de manera interactiva a l'internet 2.0. Al segle XXI, l'opinionitis, els tertulians i les audiències mouen milions. Joan Ferraté no és el responsable d'aquest creixement desmesurat del receptor, però sí que va tenir una gran visió de futur. Deu anys després que ell, als seixanta, Gadamer subratllarà la influència dels historiadors en cada visió de la Història; en lloc d'atacar el subjectivisme pels seus prejudicis, hi veurà un gest de comprensió pròxima i parcial inalienable.

19 Joan FERRATÉ. «Sobre la poesia i el símbol, a propòsit de *Salvatge com*» (1953), dins *Carles Riba, avui*, Alpha, Barcelona, 1955.

20 Juan FERRATÉ. «La operación de leer: principios y ejemplos de interpretación» (1960), dins *La operación de leer y otros ensayos, op.cit.*

21 Com esmenta Jordi Amat, l'estil interpretatiu lingüísticoestilístic de Ferraté li ve de la seva formació clàssica, de Charles Bally, de Dámaso Alonso i de Leo Spitzer, a qui retreia no tenir en compte el temps de lectura, la durada existencial sartriana que esmercem llegint per poder copsar les relacions entre els signes i l'altre que s'hi expressa. (Jordi AMAT: «Bases teòriques del «lector» de Joan Ferraté» (2004/2005), dins *Joan Ferraté. Aula Carles Riba*, edició de J. Malé, Publicacions de la Residència d'Investigadors CSIC - Generalitat de Catalunya, Barcelona, pàg.153-166).

La primera investigació sobre l'obra de Joan Ferraté es publica el 1992. Malgrat que tenia prou material estudiat per fer-ne un llibre o una altra tesi doctoral, finalment vaig decidir fer un esforç de síntesi, redactar-ne les conclusions a la manera d'un article científic i publicar-ho a la millor revista acadèmica de Catalunya d'aquell moment.²² La reacció de la revista fou inesperada. En lloc d'incloure l'article a la secció «Estudis i Assaigs» tal com li pertocava, decideixen relegar la persona de Joan Ferraté a l'apartat de «Notes», com si fos la ressenya d'un llibre acabat de publicar. Com sabien prou bé els redactors, deixebles de l'escola Molas, no es tractava de la recensió ràpida d'un sol llibre sinó el resultat d'anys de recerca sobre l'obra d'un dels escriptors més sobresortints del país. El prohom era massa gran per refusar publicar-ne l'estudi —seguint la línia ofensiva del responsable de Teoria del comitè caracteritzada per la mesquinesa proverbial que ell ja havia exercitat en d'altres ocasions—, però se'l podia arraconar, imprimint l'estudi amb lletra minúscula cap al final de la revista. L'ultratge potser va passar desapercebut perquè la qualitat de l'intel·lectual era notòria però és una prova del menyspreu ostracista que li feu l'*statu quo*. L'Acadèmia té grans virtuts i està formada per savis però, malauradament, també s'hi escolen mestretites i genteta que tot i ser insignificants han mirat de fer molt de mal. Per què no es va tractar Ferraté amb el relleu i els elogis que es mereixia? Per què no se'l va proposar com a *doctor honoris causa*? D'on venia tanta enveja, indiferència i antipatia? Com dirien després, era el seu càstig per haver estat individualista, carnerià (un poeta burgès que també estava sota sospita pel sector marxista), massa amic dels castellans i per no haver apostat pel compromís col·lectiu de la nostra nació.

Si no m'erro, Jaume Vallcorba, el 1979, el va invitar a la Universitat de Lleida on feu una cèlebre conferència. L'escoltàvem embadalits com si tinguéssim a classe una eminència com Carles Riba o com Ortega. El 1987, Jordi Llovet, catedràtic de Teoria Literària de la Universitat de Barcelona, el convidà a impartir un curs sobre Ausiàs March a l'Institut d'Humanitats. També es va convidar Ferraté a la Universitat de Girona a iniciativa de Salvador Oliva. No dubto que hi hagués actes de benvinguda privats entre escriptors, sobretot a partir de 1985, quan torna del tot a Barcelona, però —fora dels professors que acabo d'esmentar i de pocs gestos més— institucionalment se'l va obviar. Com diu Jaime Siles, en el poema que li dedica, «Agradecimiento a Juan Ferraté»:

22 No repetiré en aquest article els principis teòrics de Joan Ferraté que vaig presentar a «Les lectures de Joan Ferraté» publicat per *Els Marges*, 47 (1992), un extracte del qual fou exposat al curs sobre Joan Ferraté de la Universitat de Girona del 2018. Malgrat que el retrat teòric de Ferraté escau a aquest monogràfic que ha preparat *Veus baixes*, crec que ens en podem estar perquè és fàcil trobar la revista a les biblioteques, es pot llegir el meu article a internet i la meva conferència és en línia:

<https://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/110139/157103>
<http://diobma.udg.edu/handle/10256.1/5266>

Acompañó su muerte
un injusto silencio intelectual,
fruto del peor cainismo de la especie.

Només ens consola que no és l'únic, que molts escriptors han estat reconeguts pòstumament, com el seu estimat Ausiàs March. Als Ferraté, no els ha calgut esperar tants segles. Els homenatges al Joan han arribat al segle XXI, primer en la jornada a l'Aula Carles Riba del 2004 a cura de Jordi Malé i, després, al 2018, quan la Universitat de Girona va acollir la seva immensa biblioteca, a instàncies del seu marmessor Jordi Cornudella i de Xavier Pla. El curs a la UdG sobre la seva obra dut a terme mesos després va tenir molt bona acollida.

La potència intel·lectual de Joan Ferraté és innegable, com testimonia la seva obra. Encara queda molt per aprendre'n. La seva poesia és encara un repte per a molts lectors. El mestre sempre va un pas endavant. Joan Ferraté va crear un món poètic estrany; un univers de zones incomprensibles que els físics amatents ens desenterboleixen a poc a poc. Esperem amb delit les noves generacions perquè diguin la seva sobre el Marduk i els anacreonts ferraterians.

Studia digitalia in memoriam Joan Ferraté

«Arxiu Joan Ferraté»

Els articles d'aquest número 5 de la revista *Veus baixes*,
publicats al juny de 2019,
amb ISSN 2254-5336,
es publiquen amb llicència Creative Commons:
se n'autoritza la reproducció sempre que se'n citi l'autor,
que sigui sense propòsits comercials
i que no se'n facin elaboracions derivades

